

УДК 316.7-049.5:303.025](477.7)
DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.86.14>

І. А. МЕЙЖИС

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Л. А. ЛЯПІНА

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

І. Ф. ІВАНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

А. М. ФЕСЕНКО

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

В. О. ЧОРНА

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології, вчений секретар

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАКТИКИ ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ БЕЗПЕКОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

У статті представлено деякі результати емпіричного дослідження, яке виконувалося в рамках проекту «Ефективне функціонування та розвиток регіонального соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України», що мало на меті визначення особливостей соціокультурної ситуації в обласних центрах Півдня України (Одеса, Миколаїв, Херсон) за умов нинішньої «гібридної війни» в контексті проблематики соціальної складника національної безпеки в даному регіоні України. Таке дослідження за колективної участі соціологів Півдня України проводилося вперше. Гіпотезою дослідження стало припущення про те, що соціокультурні традиції та практики містян Півдня, найбільш помітною особливістю яких є широке вживання російської мови в повсякденному спілкуванні, суттєво не впливають на їхньої рівень проукраїнської

© І. А. Мейжис, Л. А. Ляпіна, І. Ф. Іванова, А. М. Фесенко, В. О. Чорна, 2020

ідентичності та за сучасних умов не становлять загрози національній безпеці у зазначеному регіоні.

За результатами анкетного опитування жителів зазначених міст було сформовано уявлення про відчуття ними безпеки життя в сучасній Україні як країні проживання та конкретно у своїх містах; варіації ідентичності порівняно з українським громадянством; прояви міжжетнічної та міжгромадянської нетолерантності, мовні практики в офіційних та в побутових ситуаціях, варіації релігійності, зокрема православної, а також ставлення до здобуття визнаного у світі незалежності української православної церкви.

Як підсумок, наголошено на тому, що соціокультурні особливості жителів обласних центрів регіону загалом (за виключенням виявленої проблеми недостатнього рівня міжжетнічної та міжгромадянської толерантності) корелюють із маркерами «проукраїнської» ідентичності; водночас не може не насторожувати виявлений рівень відчуття городянами небезпеки проживання, що є особливо важливим на тлі викликів сучасної «гібридної війни».

Отримані результати варто використовувати як індикатори соціальної безпеки функціонування регіонального соціуму, що є особливо актуальним з огляду на геополітичні виклики та загрози, з якими нині стикається Україна, зокрема її Південь (Причорноморський регіон), який має й матиме для України стратегічне значення.

Ключові слова: Південь України, «гібридна війна», ідентичність, безпека / небезпека, соціокультурні традиції та практики, національні меншини, мова, релігійність.

Постановка проблеми. Користуючись певними обставинами, які виникли внаслідок бурхливих подій зими 2013–2014 рр., відомих як Революція Гідності, Російська Федерація розпочала «гібридну війну» проти Української держави як такої, що призвело до анексії АР Крим і поставлення під контроль значних частин східних областей України, включно з обласними центрами. Причому наміри були значно ширшими, оскільки Російська Федерація, яку зараз нерідко характеризують як потенційну неоколоніальну імперію, прагнула розповсюдити свій прямиий чи опосередкований вплив на весь Південно-Східний регіон України – на підставі того, що все голосніше називає своїм «історичним правом».

Отже, безпековий стан українського Півдня виявився особливо проблемним після початку сучасної «гібридної війни».

Сучасні керівники РФ мали на меті поставлення під свій контроль (якщо не пряме захоплення) як Східного, так і Південного регіону України під гаслом захисту прав російськокультурного та російськомовного населення. Й саме ці обставини сучасності визначили необхідність спеціальних соціокультурних і соціально-політичних досліджень щодо реальних ментальних утворень мешканців регіону, жителів його ключових міст, насамперед обласних центрів регіону, їхніх маркерів ідентичності, соціальних уявлень, ставлень (attitudes), соціокультурних практик, соціально-психологічних відчуттів тощо, зважаючи на історичні соціокультурні особливості регіону, через які він у менталь-

ному плані довго вважався проросійським (особливо враховуючи домінуючу російськомовність в його обласних центрах). Такий соціологічний моніторинг ментальних особливостей містян передбачав вивчення їх ставлень, цінностей та соціальних уявлень порівняно із соціокультурними традиціями краю, важливою ознакою яких є вживанням переважно російської мови у спілкуванні.

Нескладно передбачити, що є певний зв'язок між соціокультурними традиціями населення та потенційними можливостями досягнення безпечного стану в регіоні. Але переконливе знання можна отримати тільки за допомогою конкретних соціологічних досліджень, зокрема анкетних опитувань, у річичі яких місцеві жителі на умовах анонімності висловлюють свої думки (оскільки часто вони не повністю осмислюються й до того ж не вербалізуються публічно).

Науковий колектив кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили разом із науковою громадськістю Одеси та Херсону (О.В. Лісеєнко, В.К. Коробов, М.О. Гоманюк та інші), у співпраці з Південноукраїнським відділенням Соціологічної асоціації України та на замовлення Міністерства освіти й науки України здійснював соціологічне опитування жителів обласних центрів Півдня України (м. Одеса, Миколаїв та Херсон) у рамках проекту «Ефективне функціонування та розвиток регіонального соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» (науковий керівник проекту – зав. кафедри соціології ЧНУ імені Петра Могили І.А. Мейжис).

Проект реалізовувався протягом трьох років (2017–2019 рр.); зазначене опитування було здійснено восени 2018 р. Його респондентами виступили мешканці обласних центрів Півдня України (N=801: м. Одеса – 425 осіб, м. Миколаїв – 218 осіб, м. Херсон – 158 осіб; дані щодо складу постійного населення міста, зокрема відсотковий розподіл за районами проживання, було визначено за інформацією, представленою на офіційному сайті Центральної виборчої комісії, статеві-вікова структура – на офіційному сайті Державного комітету статистики; вибірка репрезентувала доросле населення вказаних міст за соціально-демографічними ознаками та за місцем проживання; похибка становить не більше 3,5%). Опитування проводилось за допомогою особистого формалізованого інтерв'ю (face to face) за стандартизованою анкетною.

Таке дослідження за колективної участі соціологів Півдня України проводилося вперше.

Гіпотезою дослідження стало припущення про те, що соціокультурні традиції та практики містян Півдня, найбільш помітною особливістю яких є широке вживання російської мови в повсякденному спілкуванні, суттєво не впливають на їхньої рівень проукраїнської ідентичності та за сучасних умов не становлять загрози національній безпеці в зазначеному регіоні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є представлення тих результатів анкетного опитування жителів трьох обласних центрів Півдня України (Одеси, Миколаєва та Херсона), які показують відчуття ними безпеки/небезпеки власної життєдіяльності, порівняно з деякими маркерами місцевих ідентичностей та соціокультурних практик.

У поданій статті висвітлено лише окремі результати опитування із проблемних питань соціокультурних особливостей, відчуттів та маркерів ідентичності міських громад Півдня; загальні результати висвітлено в межах спеціальної збірки, яка готується до публікації. Теоретико-методологічні засади проєкту «Ефективне функціонування та розвиток регіонального соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» ілюструє колективна монографія «Соціокультурний розвиток регіонального соціуму у контексті національної безпеки: міждисциплінарний вимір», видана у 2018 р. [1].

Виклад основного матеріалу. Перед початком викладення результатів емпіричного дослідження варто наголосити на такому. «Неоімперські» наміри ґрунтувались на підставах «історичного права» ще царської Росії на ці землі, що були завойовані під час російсько-турецьких воєн кінця XVIII ст. Приводом для сучасного втручання Росії та «гібридної війни» став саме захист прав «проросійського» (російськомовного, російськокультурного, нарешті, російськоідентичного) населення регіону: на думку сучасного російського керівництва, широке вживання російської мови могли сприяти її діям на Півдні України. За такими розрахунками могло спрацювати таке:

1. Перший фактор – власне історичний: приєднання Північного Причорномор'я до Росії внаслідок її війни з Османською імперією, коли, відповідно до імперських указів, Катерини II й були засновані Херсон, Миколаїв та Одеса.

Хоча одразу варто зауважити: ці міста почали розвиватись завдяки зростанню багатонаціональних міських общин, тому і для городян мовою спілкування природно стала мова імперії. Після приєднання зазначених території наприкінці XVIII ст. до Росії офіційна влада останньої запросила представників Німеччини оселятись на вільних землях Півдня й надала їм необхідну допомогу з організацією господарств. Також заходи з обмеження прав євреїв на проживання в Російській імперії з визначеною «межею оселення» теж значно вплинуло на формування багатонаціональних міських громад Півдня, оскільки єврейським общинам залишили право оселятись саме в містах регіону.

Отже, широке розповсюдження російської мови не в останню чергу пов'язане з тим, що вона природним чином стала мовою міжетнічного спілкування багатонаціональних міських громад.

2. Другий фактор, на який, імовірно, розраховувала сучасна РФ, – це так звані «утиски» російської мови у традиційно російськомовному регіоні України. На думку «неоімперських стратегів», можливі

насильницькі форми переходу на українську мову могли б спричинити невдоволення населення та його прагнення опинитись знову «в обіймах Росії».

Однак мова – це лише один із маркерів ідентичності й не єдиний. Прорахунок сучасних російських стратегів якраз і полягав в тому, що російськомовне населення «автоматично» не є ані росіянами за національністю, ані «проросійським» у сенсі носія ідей «російського світу».

Тому завданням соціологічного дослідження, результати якого презентовано в цій статті, стало виявлення тих складників соціокультурного життя міських общин, які б могли свідчити про прихильність/неприхильність російськомовних городян українського Півдня до ідей «російського світу», і про те, наскільки соціокультурні традиції Півдня з широким поширенням російської мови в побутовому спілкуванні впливають на безпекову ситуацію в регіоні з огляду на її сучасні виклики в умовах «гібридної війни».

Так, одним із важливих питань у дослідженні було зіставлення показників належності жителів Півдня до громадянства своєї держави та інших різних форм громадянства (від «громадянина міста» до «громадянина Європи» і «громадянина світу») до належності до громад свого міста й етносу). Результати опитування свідчать про те, що більшість опитаних вважає себе насамперед громадянами України (середній показник вибірки – 38%). Найбільша частка тих, хто насамперед вважає себе громадянином України, виявилась у Миколаєві – 51,6%, дещо менша в Херсоні – 40,8% і найменша в Одесі – 32% (табл. 1).

Таблиця 1

Ідентичність городян Півдня як відчуття ними належності до держави Україна й до свого міста, у %

Ким Ви себе вважаєте, перш за все?	Миколаїв	Одеса	Херсон
Жителем Вашого міста	18,8	32,5	33
Громадянином України	51,6	32	40,8
Жителем Півдня	12,7	4,4	16,6
Громадянином Європи	3,8	3,9	2,5
Громадянином світу	8,9	18,6	5,7
Представником етносу	1,4	4,4	0,6
Важко відповісти	1,9	2,6	0

Перед респондентами стояло завдання обирати між українським громадянством та іншими маркерами ідентичності. Зрозуміло, що міська та космополітична («громадянин світу»)

ідентичність завжди пов'язана з рівнем популярності й відомості міста не тільки у країні, але й у світі. Тому й відповідні ідентичності можуть корелювати з популярністю власного міста, його знаністю в навколишньому світі, особливо коли місто відоме своєю культурною чи іншою знаковою спадщиною.

Тому й не дивно, що, наприклад, в одеситів спостерігається вищий рівень міської ідентичності, ніж у миколаївців, у яких більш високими є показники «українського громадянства»: миколаївці відчують себе перш за все громадянами України (51,6%), а вже потім жителями свого міста. На наш погляд, такі показники зумовлені низкою соціокультурних факторів: від довгого перебування у статусі «закритого» міста за радянських часів та його недостатньою «популярністю» в навколишньому світі – й до міграційних процесів останніх десятиліть, котрі призвели до суттєвого оновлення складу жителів Миколаєва. У херсонців та одеситів показник місцевої ідентичності значно вищий: у Херсоні 33,1% опитаних, і 32,5% – в Одесі вважають себе, перш за все, громадянами своїх міст, – водночас у миколаївців – 18,8%. Значні показники міської та регіональної ідентичності херсонців можуть непрямо свідчити скоріше про сталість населення міста та складу його громадян.

Ці результати підтверджуються прямою кореляцією з показниками того складника міської ідентичності, яка проявляється як бачення відмінностей від інших громадян інших міст того ж Півдня. Респондентам пропонувалось питання: «Як Ви вважаєте, чи відрізняються жителі Вашого міста від мешканців інших міст/регіонів України?» Наведені дані свідчать, що всі громадяни міст Півдня мають достатньо високий рівень міської ідентичності в поєднанні з відчуттям своєї відмінності від інших містян Півдня, на що вказують 66% усіх опитаних (табл. 2).

Таблиця 2

Ідентичність громадян як відчуття своєї відмінності від інших жителів Півдня, у %

Місто	Так, відрізняються	Ні, не відрізняються	Важко відповісти	Інше
Миколаїв	57,3	39,0	3,8	-
Одеса	68,4	25,1	6,3	0,2
Херсон	71,3	26,1	2,5	-
Загалом у регіоні	66	29	4,9	

Найменшу відмінність тут озвучили, як і в попередньому питанні, знову таки миколаївці.

У межах поданого дослідження не ставилось завданням виявлення того, в чому саме бачать відмінності жителі того чи іншого міста. З досліджень, які проводились у регіоні в попередні роки, відомо, що саме жителі Херсона завжди більше відчували себе українцями, ніж інші жителі Півдня, й можна припустити, що це природно впливає з географічного розташування міста, яке розкинулося по обидва береги Дніпра – найбільш старовинного місця проживання слов'ян, починаючи із VI ст. н.е.

Щодо відчуття безпеки/небезпеки в городян обласних центрів Півдня України можна насамперед припустити наступне. За сучасних умов воно пов'язане, з одного боку, з географічним розташуванням цих міст у близькості до конфліктогенних зон сучасної «гібридної війни» (так, той же Херсон межує з анексованим Росією Кримом, а Одеса – із проросійським Придністров'ям, де раніше ще й базувалась 14-та армія РФ), а з іншого, – із, власне, настроями містян.

Отже, питанням відчуття безпеки/небезпеки жителями обласних центрів Півдня України було присвячено декілька питань анкетного опитування, серед яких найбільш важливими були такі:

– думка респондентів про те, чи є Україна як така безпечною країною (для проживання);

– відчуття респондентами безпеки конкретно у своїх містах. Загальні результати представлено у табл. 3 та табл. 4.

Таблиця 3

Результати опитування з питання «Україна – це безпечна країна для життя», у %

Україна – це безпечна країна для життя)	Повністю погоджуюсь	Погоджуюсь	Важко відповісти	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь
Миколаїв	7,5	25,8	16,4	36,2	14,1
	33,9			50,3	
Одеса	20	24,6	15,1	25,5	14,8
	44,6			40,3	
Херсон	7	28	9,6	36,9	18,5
	35			55,4	
Загалом у регіоні	14,1	25,6	14,4	30,6	15,4

За результатами опитування виявилось таке. Респондентів, котрі вважають Україну безпечною країною, в Одесі найбільша частка – 44,6%, а в Миколаєві та Херсоні таких людей, навпаки, значно менше, – приблизно біля третини опитаних.

У Миколаєві половина опитаних городян (50,3%) також вважають, що стан країни є далеким від безпеки. І тільки в Одесі ця цифра не сягнула половини опитаних (хоча теж є достатньо високою – 40,3%): у цьому місті його жителі відчують стан безпечності країни загалом більше, ніж в інших містах регіону.

А ось у Херсоні рівень тривожності передбачено виявився найвищим у регіоні: більшість городян Херсону (55,4%) не погодились із твердженням «Україна – це безпечна країна». Таким чином, саме Херсон продемонстрував найбільш напружене самопочуття своїх жителів серед містян Півдня України, напевно, не в останню чергу тому, що це місто розташовано найближче як до Криму, так і до зони військових дій на Сході України; очевидно, що й біженців з окупованих територій у Херсоні більше, ніж в інших містах Півдня. Про це не прямо, але ж таки свідчить і мала кількість опитаних, які обрали відповідь «важко відповісти» (9,6%). Усі ці обставини і впливають на відповіді херсонців, для яких ситуація небезпеки в умовах «гібридної війни» виявляється більш очевидною, ніж для інших містян Півдня.

Розмірковуючи над певними розбіжностями соціальних уявлень городян про безпеку в регіоні, можна припустити, що на відповіді одеситів вплинув також і той фактор, що більшість військовослужбовців області проживають у передмісті: саме там розташована ще з радянських часів найбільша кількість військових підрозділів та командування Південною військовою групою. І якщо під час збору емпіричного матеріалу в Миколаєві члени родин військовослужбовців брали участь в опитуванні, то в Одесі більша частина з них опинилася за межами цього дослідження, що й не могло не відбитись на його результатах.

Далі наведено ті результати опитування, де респонденти мали висловити своє ставлення до твердження «Моє місто є безпечним для життя».

Тут отримані дані показують, що одесити більше за інших городян Півдня України відчують упевненість у безпечному стані міста (припускаємо, що перебування із Придністров'ям не спрацьовує як фактор напруження, як це було ще у 2014–2015 рр.).

Найбільший же рівень тривожності демонструють миколаївці, 38,5% яких не погоджуються із твердженням «Моє місто є безпечним для життя». Це – найбільша кількість опитаних у містах регіону: в Одесі таких 25,7%, а в Херсоні – 32,5%. Одним із припущень щодо такої якості відповіді може бути таке: в Миколаєві традиційно присутні багато дійсних і колишніх військових – на відміну від тієї ж Одеси, де військовослужбовці зосереджені та проживають разом із сім'ями в передмісті. Саме значна кількість сучасних і колишніх військовослужбовців Миколаєва визначила, на наш погляд, найбільшу частку (сумарно 38,5%) респондентів, незгодних із твердженням про безпечність свого міста на сучасному етапі його життя. І це значно вплинуло на його відмінність від інших міст регіону.

Таблиця 4

**Результати опитування за питанням
«Моє місто безпечне для життя», у %**

Моє місто безпечне для життя (Якою мірою Ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь із цим твердженням)	Повністю погоджуюсь	Погоджуюсь	Важко відповісти	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь	Відчуття небезпеки громадянами (разом узяті)
Миколаїв	9,4	33,8	18,3	26,8	11,7	38,5
3-є місце за рейтингом відчуття безпеки громадянами	43,2			38,5		
Одеса	23,2	36	15,1	17,6%	8,1	25,7
1-є місце за рейтингом відчуття безпеки громадянами	59,2			25,7		
Херсон	15,3	41,4	10,8	28	4,5	32,5
2-є місце за рейтингом відчуття безпеки громадянами	56,7			32,5		
Загалом у регіоні	18	36,5	15,1	22,1	8,4	30,5
Середні показники	54,5		15,1	30,5		

Отже, щодо Миколаєва, де виявилась найвища сумарна кількість тих, хто не погоджується з тим, що їх місто є безпечним для життя, то, скоріше за все, це пояснюється низкою факторів: від великої кількості колишніх і дійсних військовослужбовців до наявності діючого військового аеродрому поблизу міста, коли прості людські контакти дозволяють містянам бути в курсі справ щодо оборонної справи сучасності.

Важливим, на погляд колективу дослідницького проекту, була фіксація ставлення громадян до представників національних меншин. Південь України традиційно є багатонаціональним регіоном, і його етнопонаціональний склад, як відомо, далеко не зводиться до дихотомії «українці – росіяни». За умов сучасної «гібридної війни» етнопонаціональна строкатість, а також значна кількість іноземних громадян, які традиційно охоче відвідують український Південь або ж працюють тут у міжнародних бізнес-структурах, потенційно може стати фактором напруження, а то й дестабілізації ситуації.

Отже, в цьому контексті респондентам – жителям обласних центрів було поставлено такі питання:

«Чи доводилось Вам бути свідком негативного ставлення до представників національних меншин?»;

«Чи доводилось Вам бути свідком негативного ставлення до іноземців?». Узагальнені результати опитування представлено в табл. 5 та табл. 6.

Таблиця 5

Чи доводилось Вам бути свідком негативного ставлення до представників національних меншин?

Місто	Так	Ні	Важко відповісти
Миколаїв	26,3%	65,3%	8,5%
Одеса	29,5%	64,7%	5,6%
Херсон	5,7%	87,9%	6,4%
Загалом у регіоні	24,4%	69,4%	6,5%

Отримані в опитуванні дані свідчать про те, що з толерантним ставленням до тих, кого іноді називають «іногородцями» серед жителів Півдня України, є певні проблеми: виявляється, що кожний четвертий спостерігав негативне ставлення до представників національних меншин. Причому в Миколаєві таких виявилось 26,3%, а в Одесі – 29,5%. Найбільшу ж толерантність продемонстрували херсонці: тут лише незначна кількість опитаних (5,7%) указала, що була свідком негативного ставлення до людей у зв'язку з їх національною належністю.

Це корелює також із даними про ставлення городян Півдня України до іноземців. Тут трохи більше 70% опитаних не були свідками відповідного негативного ставлення; водночас найбільший показник негативного ставлення до іноземців був отриманий знову таки в Одесі: напевно, це не в останню чергу пов'язано з тим, що в цьому великому портовому місті, культурному та рекреаційному центрі й самих іноземців традиційно більше.

Таблиця 6

Чи доводилось Вам бути свідком негативного ставлення до іноземців?

	Миколаїв	Одеса	Херсон	Серед. показ
Так	19,2%	25,1%	9,6%	20,5%
Ні	72,8%	67,3%	82,8%	71,8%
Важко відповісти	8%	7,7%	7,6%	7,7%
Всього				100%

У межах поданого дослідження важливе місце посіло питання мови порівняно з безпечним станом Південного регіону, адже ще одним важливим показником соціокультурного стану міських громад на Півдні України є питання повсякденного використання мов (зокрема української та російської) як у суспільних, так і в міжособистісних стосунках. Особливості соціокультурних традицій жителів Півдня у вживанні російської та української мов можна відстежити у відповідях на два питання анкети: «Якою мовою Ви розмовляєте на роботі / в навчальному закладі, тощо?» та «Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь у побуті?». Отримані дані ілюструє узагальнюючі табл. 7 та табл. 8 відповідно.

Так, «українською та переважно українською мовою» найбільше користуються в Николаєві – майже 20%, тоді, як в Одесі – 14%, а в Херсоні – тільки 12,1%. Майже третина опитаних (30,75%) користуються російською або українською в залежності від того, якою мовою користуються в ситуації ділового спілкування співрозмовники.

Таблиця 7

**Якою мовою Ви розмовляєте на роботі,
в навчальному закладі тощо?, у %**

Якою мовою Ви розмовляєте на роботі, в навчальному закладі тощо?	Миколаїв	Одеса	Херсон	Середній показник у регіоні
Тільки українською	6,6	3,7	7	5,1
Переважно українською	13,1	9,3	5,1	9,5
Українською або російською залежно від ситуації	38	26,9	31,2	30,75
Переважно російською	24,4	24,6	40,8	27,7
Тільки російською	17,4	33,6	15,9	25,8
Іншою мовою	-	1,1	-	1,1

Однак загалом обласні центри регіону як були, так і залишаються російськомовними: якщо зіставити узагальнюючі сумарні результати користування обома мовами в середовищі суспільних відносин, то виявляється, що російськомовних – 52%, україномовних – 13,3%.

Аналогічна картина спостерігається й у даних опитування щодо мови в побутовому спілкуванні (дані табл. 8). Побутує спілкування російською у «природних», тобто, в позаробочих побутових ситуаціях – наприклад, у сфері обслуговування, на вулицях, у транспорті, в закладах культури й освіти тощо, і, звичайно ж, у спілкуванні в колі свого соціального оточення (сім'я, друзі та знайомі).

Таблиця 8
Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь у побуті?, у %

Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь у побуті?	Миколаїв	Одеса	Херсон	Середній показник у регіоні
Тільки українською	4,7	4,4	12,1	6
Переважно українською	16,4	12,1	11,5	13,1
Українською або російською, залежно від ситуації	40,4	26,9	56,1	36,2
Переважно російською	26,8	30,2	14	26,1
Тільки російською	11,7	25,5	4,5	17,7
Іншою мовою		0,9	1,9	0,9

Середній показник вживання обох мов у побуті в регіоні вищий, ніж у діловому спілкуванні (приблизно на 5%). У розрізі міст найбільша частка «природно» російськомовних виявилась в Одесі (55,7%), значно менше – в Миколаєві (38,5%) і найменше в Херсоні – лише 18,5%. Україномовних виявилось більше за все в Херсоні – 23,6%. Водночас херсонці, а також і миколаївці у своїй більшості (56,1% та 40,4% відповідно) зізнались, що користуються «українською або російською, залежно від ситуації»; одесити ж чітко визнали свою «природну» російськомовність; і «природно» україномовних найменше виявилось в Одесі, де лише 16,5% зізнались у використанні української мови в побуті.

Аналіз відповідей респондентів щодо причин вибору мови спілкування вдома / в побуті показав, що найчастіше обирались такі варіанти відповіді: «цією мовою я розмовляю з дитинства» (40,1%); «це мова є найбільш поширеною там, де я живу» (22,1%); «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» (19,5%). Варіант відповіді, який був пов'язаний із відчуттям належності до певного народу («це мова народу, до якого я належу») та варіант, який передбачав свідоме використання мови як громадського обов'язку («це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок») обирались доволі рідко (10,0% і 5,2% відповідно).

Серед чинників, які впливають на вибір мови спілкування на роботі / в навчальному закладі, респонденти найчастіше називали такі: «цією мовою я розмовляю з дитинства» (30,5%); «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» (23,9%); «це мова є найбільш поширеною, де я живу» (20,5%). Кількісне значення вибору варіанту відповіді «це мова народу, до якого я належу» практично залишилось незмінним (9,6%), а варіанту «це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок» більше майже удвічі (10%).

У розрізі окремих міст, зазначимо наступне. Респонденти з Одеси частіше респондентів з інших міст обирали такі варіанти відповіді, як: «цією мовою я розмовляю з дитинства» (43,9%); «це

мова є найбільш поширеною, де я живу» (24,8%). Респонденти ж із Миколаєва та Херсону частіше обирали варіант «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» (по 23,7%). А варіанти відповіді, пов'язані з патріотичними відчуттями респондентів («це мова народу, до якого я належу», «це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок») у кількісному вимірі більше представлені знову-таки, в респондентів із Херсону (12,2% і 7,2% відповідно). Повний розподіл відповідей ілюструють табл. 9 та табл. 10.

Таблиця 9

Чинники, які визначають вибір мови спілкування

Варіанти відповіді	Вибір мови спілкування вдома / в побуті (%)	Вибір мови спілкування на роботі / в навчальному закладі (%)
Цією мовою я розмовляю з дитинства	40,1	30,5
Це мова народу, до якого я належу	10,0	9,6
Це мова є найбільш поширеною там, де я живу	22,1	20,5
Це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок	5,2	10
Так заведено в колективі, я прилаштовуюсь	19,5	23,9
Усе вищезазначене	2,2	3,1
Інше	0,3	1,2
Важко відповісти	0,6	1,2

Таблиця 10

Чинники, які визначають вибір мови спілкування, в розрізі міст

Варіанти Чинники вибору мови спілкування	Вибір мови спілкування вдома / в побуті			Вибір мови спілкування на роботі / в навчальному закладі		
	Міста (%)			Міста (%)		
	Миколаїв	Одеса	Херсон	Миколаїв	Одеса	Херсон
1	2	3	4	5	6	7
Цією мовою я розмовляю з дитинства	36,2	43,9	36,6	31,3	32,1	25,3
Це мова народу, до якого я належу	11,1	8,3	12,2	10,7	9,1	9,1

Продовження таблиці 10

1	2	3	4	5	6	7
Це мова є найбільш поширеною, де я живу	19,5	24,8	19,3	20,3	21,2	19,5
Це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок	4,9	4,6	7,2	6,3	7,8	20,7
Так заведено в колективі, я прилаштовуюсь	23,7	15,2	23,7	24,8	24,5	21,2
Усе вищезазначене	3,3	2,3	0,7	5,4	2,6	1,3
Інше	0,3	0,3	0,3	0,3	1,6	1,2
Важко відповісти	1,0	0,6	0,0	0,9	1,1	1,7

Отже, двохсотрічні традиції вживання російської мови на всіх рівнях соціальної взаємодії залишились достатньо впливовими. Мовою як суспільного, так і побутового спілкування жителів обласних центрів Півдня України, особливо одеситів, залишається здебільшого російська мова.

Однак виявлена ситуаційність у використанні російської та української мови в побуті дає також підстави стверджувати і про те, що українська мова має серед містян Півдня, особливо м. Херсону, доволі міцні позиції.

Одним із завдань дослідження стало визначення релігійної належності респондентів. Для цього до анкети було включено блок із двох питань:

«До якої релігії Ви себе відносите?»;

«До якої саме православної церкви Ви себе відносите?» (на це питання відповідали лише ті респонденти, які, відповідаючи на перше питання, віднесли себе до православ'я).

Опитування проводилось ще до утворення ПЦУ, тому у варіантах відповідей, відокремлюються церковні структури, що існували станом на осінь 2018 р. Розподіл відповідей респондентів представлений у табл. 11 та табл. 12.

Таблиця 11

До якої релігії Ви себе відносите?

Варіанти відповіді	%, до всіх респондентів
1	2
Православ'я	49,2
Я просто християнин	23,8
Римо-католицизм	0,1
Протестантські та євангелічні церкви	0,7

Продовження таблиці 11

1	2
Греко-католицизм	0,6
Нехристиянські релігії (іслам, будизм тощо)	0,2
Не належу до жодної, але є віруючою людиною	9,2
Не належу до жодної й не є віруючою людиною	8,4
Інше	1,0
Важко відповісти	6,6

Таблиця 12

До якої саме православної церкви Ви себе відносите?*

Варіанти відповіді	% до тих, хто відповів про свою належність до православ'я
Українська православна церква (Київський патріархат)	28,7
Я просто православний	53,8
Українська православна церква (Московський патріархат)	11,9
Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)	1,3
Важко відповісти/не знаю	4,1
Немає відповіді	0,3

**На це питання відповідали лише ті респонденти, які віднесли себе до православ'я*

Як можна побачити, більшість міського населення Півдня України (49,2%) відносять себе до православних віруючих. Зі свого боку, із православних віруючих більшість (53,8%) не відносять себе до якоїсь конкретної церкви, натомість 28,7% відносять себе до Української православної церкви Київського патріархату, що більше, ніж удвічі перевищує кількість тих, хто є прихожанами до Української православної церкви Московського патріархату 11,9%.

У дослідженні порушувалося також питання ставлення респондентів до повноцінного (тобто, визнаного у православному світі) утвердження автокефалії української православної церкви, у зв'язку із чим до анкети було включене питання «Чи підтримуєте Ви надання автокефалії (незалежності) Українській православної церкві?». Розподіл відповідей респондентів представлено у табл. 13.

Таблиця 13

**Чи підтримуєте Ви надання автокефалії (незалежності)
Українській православній церкві?**

Варіанти відповіді	% до всіх опитаних
Так	37,8
Ні	22,5
Важко відповісти	39,7

Як можна побачити, порівняній більшості респондентів (39,7%) було важко відповісти на це питання; водночас прихильників цього кроку виявилось більше, ніж супротивників – 37,8 % проти 22,5%. В розрізі окремих міст Півдня України розподіл виглядає так (табл. 14):

Таблиця 14

**Чи підтримуєте Ви надання автокефалії (незалежності)
Українській православній церкві?, в розрізі окремих міст**

Місце проживання	Ступінь підтримки, у %		
	Так	Ні	Важко відповісти
Херсон	43,3	14,0	42,7
Одеса	36,7	25,3	38,1
Миколаїв	36,2	23,0	40,8

Виявляється, найбільша кількість опитаних (43,3%) підтримує надання автокефалії православній церкві України в Херсоні та найменша кількість (14%) виступає проти; показники в Одесі та в Миколаєві дещо менші та майже не відрізняються між собою.

Одержані тут показники корелюють із відповідями на «мовний» блок анкети. Можна припустити, що є певний зв'язок між міцнішими позиціями україномовності та підтримкою незалежності української церкви серед херсонців.

Висновки із проведеного дослідження. Загалом, проведене дослідження соціокультурних самоідентифікацій та практик, порівняно з відчуттями безпеки/небезпеки городян трьох великих міст Півдня України, дозволяють зробити такі висновки

По-перше, зафіксовано доволі значне відчуття респондентами небезпеки як до країни загалом, так і до міст свого проживання зокрема, що можна пов'язати з безпековою ситуацією на Півдні України в умовах «гібридної війни». Рівень відчуття небезпеки виявився більшим у жителів Херсону, який безпосередньо межує із Кримом та

знаходиться доволі близько від території Донецької області, де зараз точаться реальні бойові дії.

По-друге, у плані взаємодії городян із представниками «не свого» етносу та з іноземцями спостерігається певний рівень напруженості: респонденти засвідчили випадки негативного ставлення до «іноетнічних» та до іноземців, причому в Одесі та в Миколаєві кількість таких відповідей коливалася від 19 до 29%, а більш «толерантними» в цьому плані виявились херсонці.

По-третє, соціокультурні особливості, зокрема мова спілкування в різних ситуаціях соціальної взаємодії, свідчать про збереження впливу історичних традицій російськомовності великих регіонів, однак водночас українська мова також має доволі міцні позиції: її використовують близько 15% респондентів безпосередньо, й більше третини респондентів – ситуаційно, що можна вважати доволі високим показником для традиційно російськомовного міського середовища. До того ж мешканці Херсону демонструють ще більшу поширеність використання української мови (як стабільного, так і ситуаційного) у своєму місті.

По-четверте, релігійна ситуація як немаловажливий складник соціокультурної ідентичності свідчить про перевагу «проукраїнської» позиції: більшу кількість ідентифікації себе з УПЦ КП (згодом вона і стала ядром сучасної Православної Церкви України, що одержала автокефалію від Вселенського Патріарху на початку 2019 р.) щодо УПЦ МП (яку часто кваліфікують нині як Російську Православну церкву в Україні) та перевагу прихильників незалежності української православної церкви як такої над її супротивниками. Знову-таки, найбільш міцні позиції «проукраїнської» релігійної ідентичності продемонстрували херсонці.

Отже, звичайно, не можна заперечувати історичний вплив Росії на соціокультурні традиції та соціальні практики мешканців Південного регіону сучасної України (так само, як було б недоречним заперечувати вплив Римської імперії на соціокультурні традиції країн сучасної Південної та Західної Європи). Однак це не можна кваліфікувати як відданість мешканців Півдня України, його обласних центрів геополітичним ідеям «російського світу», на що, очевидно, сподівалось керівництво сучасної РФ.

Загалом, соціокультурна ситуація в містах Півдня України, що вирисовується за результатами поданого дослідження, виглядає достатньо передбачуваною та не несе в собі якихось особливих ризиків, які можна було б використати як прямий фактор збурення, спрямованого проти української державності; здається, фактор російськомовності таким не є.

Водночас не може не насторожувати доволі значний рівень «нетолерантності» щодо «іноетнічних» та до іноземців: саме тут криється потенційна загроза тих чи інших проявів дестабілізації безпекової ситуації.

Отже, отримані результати варто використовувати як індикатори соціальної безпеки функціонування регіонального соціуму, що є особливо актуальним з огляду на геополітичні виклики та загрози, з якими нині стикається Україна, зокрема й Південь (Причорноморський регіон), який має й матиме для України стратегічне значення.

Список використаної літератури

1. 1. Соціокультурний розвиток регіонального соціуму в контексті національної безпеки: міждисциплінарний вимір : колективна монографія / за заг. ред. І.А. Мейжис, Л.А. Ляпіної. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. 312 с.

Meizhys I. A., Liapina L. A., Ivanova I. F., Fesenko A. M., Chorna V. O. Sociocultural features and practices regional centers of Southern Ukraine in the light of security issues

This article presents some results of an empirical study carried out within the project "Effective functioning and development of regional socio-cultural environment in decentralization process as a pledge of Ukraine national security". It aimed to determine the features of socio-cultural situation in regional centers of Southern Ukraine (Odessa, Mykolaiv, Kherson) in the context of the current "hybrid war" and the social component of national security problem in this Ukrainian region.

This is the first time such a study has been conducted with the collective participation of sociologists from the South of Ukraine. The hypothesis of the study was that socio-cultural traditions and practices of the South, the most notable feature of which is the widespread use of Russian in everyday communication, do not significantly affect their level of pro-Ukrainian identity and in modern conditions do not threaten national security in the region.

According to the results of a questionnaire survey of residents of these cities next ideas was formed: safety feeling of life in modern Ukraine as a country of residence and specifically in the cities; variations of identity in its relation to Ukrainian citizenship; manifestations of interethnic and inter-civilian intolerance, language practices in official and domestic situations, variations in religiosity, in particular Orthodox, and attitudes towards the Ukrainian Orthodox Church's recognition of independence in the world.

As a result, it was emphasized that the regional centers residents' socio-cultural features in general (with the exception of the identified problem of insufficient level of interethnic and inter-civic tolerance) correlate with the markers of "pro-Ukrainian" identity. At the same time, the level of citizens' sense of life's danger, which is especially important on the background of the modern "hybrid war" challenges, may be alarmed.

The obtained results should be used as indicators of social security of the functioning of the regional society, which is especially relevant given the geopolitical challenges and threats currently facing Ukraine, including the South (Black Sea region), which is and will be of strategic importance for Ukraine.

Key words: Southern Ukraine, "hybrid war", identity, security/danger, socio-cultural traditions and practices, national minorities, language, religiosity.